

گرنگی زمانی عهره بی له تیگه یشتنی فهرمووده دا

نووسی

م. احسان برهان الدین امین

زانکوی هله بجه / کولتیری په روه رده ی بنه رت / به شی زمانی عهره بی

پوخته:

زمانی عهره بی بریتیه له و چوارچیوهی که و اتاو وشه کانی قورئانی پیروزی له خو گرتووه، هاوکات ئه و زمانه شه که پیغه مبه رمان درودوسه لای خوی له سهر بیت ئاخوتنی پی ده کرد و په یامی په روه ردگاری پی ده گه یانده هاوه لانی و، دوی ئه وانیش بو ته وای مرو فایه تی و سه رجه م فهرمووده کان وشوئینه وار و فهرمووده ی هاوه لانی وشوئیکه و توانیان له تابعیه کان و تیکرای به ره می زانستی زانایانی ئیسلام به و زمانه پیمان گه یشتووه.

سهره تا تیشک خراوته سهر بایه خی زمانی عهره بی بو تیگه یشتنی فهرمووده کانی پیغه مبه ر صلی الله علیه وسلم؛ له راستیدا زمانی عهره بی وه کو کلپه بؤ کردنه وهی ده رگی تیگه یشتنی ته و او بو ئه و فهرموودانه ی که له پاش قورئانی پیروز بنه ماکانی ئایینی ئیسلام و بنچینه سهره کییه کانی پیکده هیتن، زوریک له و گرفتانه ی که به پروالته زور جار درووست دهن و وه کو ره خنه ئاراسته ی سوننه ت ده کریت، له وه سه رچاوه ده گرن که ئامرازه کانی تیگه یشتنی فهرمووده کان که به کیکیان شاره زاییه له زمانی عهره پیدا که موکورنی تیدایه، بویه به ی بردن به نه ئینییه کانی زمانی عهره بی و زانینی تایبه تمه ندییه کانی که زانایان و زمانه سهره کان جه ختیان له سهر کردووه ته وه هه نگاوئیک سهره کییه بو تیگه یشتن و ئاشنا بوون بو مه به ست و ئامانجه کانی زوریک له فهرمووده کان و بگره به پی ئه وه ش نه ک ههر له وانیه ئامانجه فهرمووده که و مه به ستی دانهری شهرع نه پیکین، به لکو به پیچه وانوه ئه گهری دوورکه و تنه وه شمان هه به له ئه و مه به ستی خاوه نی شهرعه که ویستووئتی به موسولمانانی بگه یه نیت و چه مکه کان به شیوه یه کی جیاواز لیکبدرینه وه.

بویه مه به ستم بوو له سهره تایی توئینه وه که دا باسی گرنگی ناسینی زمانی عهره بی و شاره زا بوون له بنه ماکانی و تایبه تمه ندییه سهره کییه کانی بکه مبو ئه وه ی به وه بگم که زمانی عهره بی به و تایبه تمه ندی و گرنگیانه ی که هه یه تی بریتیه له و بنچینه توکم به هیزه ی که بنه مای تیگه یشتنی فهرمووده کان پیکده هیتن، له بهر ئه وه ی هه موو وشه یه که له فهرمووده کاند هاتبیت به پی بنه ماو بنچینه کانی ئه و زمانه و تراوه. هه روه ها له م توئینه وه دا تیشک خراوته سهر گرنگی شاره زا بوون له زمانی عهره بی بو مه به ستی تیگه یشتن له فهرمووده کان و به کومه له نمونیه که ئه و به شه ی توئینه وه که روون کراوه ته وه، باسیکیش له مه ترسییه کانی نه شاره زایی و تینه گه یشتنی باش بو ئه م زمانه کراوه وشوئینه واری نه ناسین و ده رک نه کردن به مه زنی و فراوانی ئه م زمانه خراوته روو.

سوپاس و ستائشی بی پایان بؤ خوی گهوره و دروود و رحمت له سهر گیانی پاکي پیغمبهرمان و یار و یاوه رانی تا رۆژی دوابی. گرنگی زمانی عهره بی له دیدی موسولمانه وه گرنگیه کی گهوره به، چونکه پیش هه موو شتیک قورنانی پیروز به و زمانه دابه زیوه، موسولمان بؤ خویندنه وه تیگه یشتن و لیوردبوونه وهی پیویستی به شاره زایی ئه و زمانه هه به و هاوکات بؤ تیگه یشتنی زانسته ئیسلامیه کانیش به شیوه به کی گشتی زمانی عهره بی وه کو کلیلی کردنه وهی ئه و زانستانه به و ده رگای زانسته کانی به بی هه بوونی ئه و کلیله بؤ ناکریتته وه. بیگومان زانستی فهرمووده و تیگه یشتن و بهی بردن به مه به سته کانی پیغمبهر صلی الله علیه وسلم به هه مان شیوه پیویستی به شاره زابوونه له زانسته کانی زمانی عهره بی و له سه رووی هه مووشیانه وه زانستی (النحو).

له راستیدا ئه ندازه ی جه ختکردنه وهی فهرمووده ناسان له سهر پیویستی زمانی عهره بی بؤ فیرخوازانی زانستی فهرمووده به روونی ئامازه بؤ گرنگی و بایه خی زوری زمانی عهره بی ئه کات له و بواره دا، هه ر بویه له دیر زمانه وه فیربوونی ئه و زمانه نه ک هه ر شان به شانی فیربوونی فهرمووده کراوه ته وه، به لکو زور جار پیشیشی خراوه و بؤ وه رگرتنی زانستی فهرمووده له لایه ن پیشه وایانی ئه و زانسته به مه رج گیراوه. من له م توئینه وه دا هه و لم داوه پیش هه موو شتیک بوخته یه ک له میژوو و له گرنگی و بایه خی زمانی عهره بی باس بکه م، وه کو ده روازه به کی لوجیکی بؤ چوونه ناو باسه که، دواتر باس له گرنگی فیربوونی ئه و زمانه کردوو بؤ ئه وانیه خه ریکی ئه و زانسته ن و به لگه ی وته ی زانایانی پسپۆرم له و باره وه هینا وه ته وه.

توئینه وه که م بریتیه له دووباس و له ژیر هه ر باسیکدا چه ند کورته باسیکی ترم کردوو، به شیوه به کی گشتیش به پی ئه م پلانیه خواره وه توئینه وه که م ئه نجام داوه:

-له باسی به که م: بوخته یه کم له مه ر میژووی زمانی عهره بی خستوو ته رووه، له داوی ئه وه چومه ته سهر گرنگی ئه و زمانه له روانگه و دیدی زانایانه وه، هه روه ها کۆتاییم به باسه که م هینا وه به روونکردنه وهی چه ند تایبه تمه ندیه ک له تایبه تمه ندیه کانی زمانی عهره بی. -باسی دووم: له م به شه ی توئینه وه که م دا، هه و لم داوه تیشک بخرمه سهر گرنگی زانستی (نحو) و زانسته کانی تری زمانی عهره بی بؤ تیگه یشتن له وشه و مه به سته کانی زانستی فهرمووده و سوننه ت به شیوه به کی گشتی، له و باره شه وه و بؤ پشتگیریکردنی باسه که م وته ی زانایانم به به لگه هینا وه ته وه که هه موو وته کان ئامازه بؤ مه زنی زمانی عهره بی و رۆلی پر بایه خی ئه که ن له تیگه یشتنی فهرمووده کاندای بؤ زیاتر روونکردنه وهی مه به سته که م هه ستاوم به هینا وه وهی چه ند نمونه یه کی به رجه سته له سه ر بابه ته که.

زانا دیرینه کان سه باره ت به م پرسه زیاتر له روانگه ی باسکردنی تایبه تمه ندیه کانی زمانی عهره بی و جه ختکردنه وه له سه ر گرنگی باسه که نووسیویانه، سه ره رای ئه وهی که خۆیان که مترین کیشه یان بووه له تیگه یشتنی زمانی عهره بی به لām هه ر وه کو هه ست کردن به به رپرسیاریتی به ئه ندازه به کی زور بایه خ و گرنگیان به و مه سه له ده رپیره.

به لām توئیره هاوچه رخنه کان زیاتر بایه خیان به گرنگی مه سه له که له رووی دیاری کردنی رۆلی زمانی عهره بی له سه ر تیگه یشتنی قورنانی پیروز له لای لیکده ره وه انی قورنانی پیروز و زانسته کانی (الفقه و أصول الفقه) و هه ندیک زانستی تر، به لām سه ره رای گه رانی زورم به دوا ی سه رچاوه ی تایبه ت به م ناو نیشانه ی خۆم، چه ند ناو نیشانیکی که م و دیاریکراوم ده ست که وت که سوودم لیوه رگرتوون و ئامازه م بیکردوون.

داواکارم له خوی گهوره ئه م چه ند دیره که مه ی له سه ر ئه م باسه به زمانی کوردی نووسیومه بیکاته توئیشووی قیامه ت و به خزمه تیکی بچووی سوننه تی پیغمبهره که ی بیژمپریت صلی الله علیه وسلم، جا ئه گه ر هه و له که م سه رکه وتوو بیت و شایانی په سه ند کردن بیت، ئه وه به فه زل و چاکه ی په روه ردگارم بووه، ئه گه ریش که م و کوری و لاوازی تیابیت ئه وه له خۆمه وه به ..وصلی الله وسلم وبارک علی محمد وعلی آله و صحبه وسلم تسلیما کثیرا، والحمد لله الذي بنعمته تتم الصالحات.

إحسان برهان الدین

۲۰۱۷-۱۲-۳ سلیمان

باسی یه کهم: بایه خ و گرنگی زمانی عهره بی له رووی میژووی و تایبه تمهندی له دیدی زانایانه وه

زمانی عهره بی به یه کیک له گرنگترین و پر بایه خترین زمانه کانی مروقیه تی دپته ئە ژمار، هۆکاره کانی گرنگیشی زۆرن، هه ندیک له وه کارانه په یوهندی به خودی زمانه که وه هه یه له رووی میژوو و توانای دهر پین و ده وه له مهندی له وشه و دهسته واژه و تایبه تمهندی به کانی تر، بنگومان وه کو هۆکاری دهره کیش دابه زینی قورنای پیرۆز به زمانه و ههروه ها فرموده کان و تهفسیر و کتیبه کانی زانست به دریزایی میژووی ئیسلامی تا کو ئەم رۆژگاره ی خۆمان به و زمانه نووسراوه ته وه، ئە وهش بایه خ و خه زمانه یه کی پرشنگداری له لای موسولمانان به دهوری ئە وه زمانه دا درووست کردوو .

ئیمه لیژدها هه ول ده دین ئە وه بایه خ و گرنگیه له چه ند روانگه یه که وه بخهینه روو:

یه کهم: پوخته یه ک له میژووی زمانی عهره بی:

« وشه ی عهره ب زاراوه یه که سه ره له دانی بۆ پيش سه ره له دانی ئایینی پیرۆزی ئیسلام ده گه پته وه، به لام له رووی میژوو یه وه ناگاته پيش له دایکبوونی عیسی کوری مه ریه م سه لامی خویان لیبت، ئینجا ئە گه ر بگه پینه وه بۆ قورنای پیرۆز و فرموده کانی پیغه مبه ر صلی الله علیه وسلم، بۆمان دهرده که ویت ئە وه زاراوه یه به واتا و چه مکیکی جیاواز له و واتا و چه مکانه ی له دهقه شیعریه کانی سه رده می پيش ئیسلام و له وه ی که له تهورات و ئینجیل و پاشماوه ی ده ستنووسه یۆنانی و لاتینی ه کانی پيش ئیسلام دا هاتوو، چونکه له و سه رچاوانه دا به واتای به شیک له عهره به ده شته کییه کان هاتوو جیاواز له دهقه کانی قورئان و فرموده که ئاماژه بۆ هه ردوو ئە وه به شه ی عهره ب ده که ن به شارنشین و ده شته کییه کانیا نه وه» (۱)

« له راستیدا له توانای توێژه راندا نییه په رده له سه ر قوناغه کانی گه شه کردنی زمانی عهره بی هه لمان، چونکه میژوو کاتیک ناشنای ئە م زمانه بوو که گه شتوو قوناغی کامل بوون و پیگه یشتن، ئە وه ده قانه ش که له سه ر به رد نووسرابوون و له ناو جه رگه ی نیوه دورگه ی عهره به وه پیمان گه شتوون، ده گمه نن و هینه نین پشتیان پ ببه ستریت، ئینجا له به ر ئە وه ی عهره ب نه ته وه به کی نه خوینده وار بوون و له رینگه ی عه قل و نه قل ه وه زانراوه که ئە م زمانه به کومه له قوناغیکدا تپه ر بووه پيش ئە وه ی بگاته ئە وه ئاسته ی که هه یه تی» (۲).

زمانی عهره بی دیرینترین زمانه که تا کو ئیستا پارێزگاری له تایبه تمهندی به کانی خۆی کردوو له وشه و رسته و ریزمان و وێژه و به ره مه کانی هۆنراوه و په خشان و ئە ندیشه، هاوکات توانای دهر پینی زانستی هه یه، بنگومان زمانه کانی یۆنانی و عیبری و سه نسکریتی و لاتینی پيش زمانی عهره بی به چه ندین سه ده نووسراوه ته وه، به لام ئە وه زمانه – به پیچه وانه ی زمانی عهره بی - زۆربه ی وشه و ریزمانه کانی خۆیان له ده ستداوه .. زۆرێک له توێژه ران وا ده بینن که زمانی عهره بی له رووی میژوو یه وه ده بیته دوو به شه وه:

۱- شیه زاره له نیوچوو ه کان: که بریتین له (الشمودية والصفویة واللحیانیة).

۲- ئە وه شیه زارانه ش که ماونه ته وه بریتین له: (قریش و طی وهذیل و ثقیف) و شیه زاری تر. (۳)

میژوونووسان عهره ب ده که نه دوو به شی مه زنه وه:

به شی یه کهم: (العرب البائدة) که بریتین له وانه ی نه ماون و شوینه واره کانیا ن له نیو چوو، ئە وه به شه هه واله کانیا ن براوه ته وه و هیه له باره یانه وه نازانین جگه له وه ی له کتیبه ئاسمانیه کان و شیعری عهره بدا دهر باره یان هاتوو وه کو به سه رهاته کانی عاد و سه مود که به ناوبا ونگترین هۆزه کانیا ن بریتی بوون له: (عاد، تمود، طسم، جدیس، جرهم الأولى).

به شی دووم: ئە وه عهره بن که ماونه ته وه تا کو ئە م رۆژگاره ی خۆمان، ئە وانیش ده بنه دوو به شه وه: (العرب العاربة) ئە مانه نه ته وه ی (قحطان) ن و به نیو بانگترین هۆزه کانیا ن بریتین له: (جرهم و یعرب) له یه عرووبیشه وه هۆز و تیره کانی تریان ل کوه توه وته له رینگه ی دوو تیره ی سه ره کی که بریتی بوون له: (کهلان و حمیر) (۴) به لام وه کو ئاماژه مان پیکرد، « له توانادا نییه سه ره تای ئە م زمانه دیاری بکریت چونکه سه ره تاکانی له نیو چوو له سه ده کانی پيش سه رده می میژوو دا، به لام زمانی عهره بی سه ریه له دا و گه شه شی کرد، واته: ناو و پیت و کردار له یه کتر جیا کرانه وه و وشه سازی و بۆ زیاد کراو په یدا بوون ئە وه زمانه تا کو ئە وه ده مه هیشتا له ئامیزی دایکیدا بوو، واته له زمانه سامیه کانی وه کو کلدانی و عیبری

و فينيقي جودا نه بوو بوويه وه» (٥)

دووه م: بايه خ و گرنكي زماي عه رهب:

گرنكي زماي عه رهب له وه دا خو ي ده بينيته وه كه زماي قورثاني پيرو ز و سوننه تي پاراوي پيغهمبه ره صلى الله عليه و سلم، هه روه ها كار كردن به زورنيك له ئاييني ئيسلام په يوه سته به زاييني نه وزمانه وه و، نموننه ي دياريش له و باره وه نويز و قورثان خوئندنه كه به هيچ زمانتيك جگه له زماي عه رهب درووست نيبه نه نجام بدرين.

نه وهش كه ده وترت پيشه وا نه بو حه نيفه ريگه ي داوه بو كه سنيك عه رهب نه زانتيك له نويزدا قورثان به فارسي بخوئنيته وه، جيگير بووه كه له و بوچوونه ي باشگه ز بووه ته وه. (٦).

له راستيدا زماي عه رهب كيلبه بو تيگه يشتي قورثان و سوننه ت وشه ريعه ت و يروباوه ري ئيسلام، هه ر بو يه زانايان له سپيده ي سه ره له داني نه م ئايينه وه جه ختيان له سه ر بايه خ و گرنكي كر دووه ته وه و كتيبي جو را و جو ريان له و باره وه نووسي وه.

« زماي عه رهب نه م رو زماي ژيانه بو زياتر له چوار سه د مليون مرو ف و زماي هزره بو ده و روبه ري يه ك مليار و پنج سه د مليون موسولمان، زمانتيكي كوئيشه ميژووي بو هه زار سال پيش هاتي ئيسلام ده گه رپته وه.. هه نديك له زانايان ده لپن: زماي عه رهب له هه شتا هه زار بابته (ماده) (٧) پيگهاتووه، ته نها ده هه زاري به كار دپت و حه فتا هه زاره كه ي تري كاري پي ناكريت له م سه رده مه ي خو ماندا.. نه م زمانه به هو ي ره هه ندي ميژووي و گه نجينه ي وشه كاني و زين دوو بووني، پيويستي به هيچ له ده بري نه كاني پيا هه لدان و ستايش نيبه، نه م راستيه ته نانه ت زانا و بيرمه داني روژئاواش دانايان پيداناوه، وه كو (ئارنست رينان) (٨) كه ده لپت: يه كيك له قورسترين روداوه كاني ميژووي مرو فايه تي بري تيبه له بلاو بوونه وه ي زماي عه رهب كه له سه ره تا وه ناسراو نه بووه، به لام راسته وخو كه خه لكي پي ئاشنا بوونه زمانتيكي نه رم و نيان و پارا و بووه، كامل و پي كه م وكورتي بووه و تا نه م سه رده مه هيچ گور انكاريه كي به سه ردا نه هاتووه، قوناغي منالي و پيري نيبه...» (٩)

له وانه يه به شيكي زوري گرنكي زماي عه رهب خو ي له وه دا بينيته وه كه خو ي بووه ته به شيك له ئاييني ئيسلام، بو يه به شيويه كي ناراسته وخو « شاره زابوون له و زمانه بووه ته نه رك و پيويستيه كي ئاييني، چونكه تيگه يشتن له قورثان و سوننه ت فه رزه و تيگه يشتنيشيان له سه ر شاره زا بوون له زماي عه رهب وه ستاو وه له بنه ما كاني ئاييني شدا نه وه زانرا وه كه: (ما لا يتم الواجب إلا به فهو واجب) واته: هه رشتيكي واجب به پي نه نجامداني نه و جي به جي نه بيت، نه ويش ده بيته واجب» (١٠)

له راستيدا زماي عه رهب روانگه كاني گرنكي جياوازيان هه يه، بو يه نه گه ر بمانه و يت نه و گرنكيه پولي ن بكه ين، دهه توانين له چه ند ديدو تيروا نينيكي جياوازه وه ته ماشاي پرسه كه بكه ين:

-بايه خي زماي عه رهب خو ي له خويدا: « زماي عه رهب گرنكيه كي هه يه جياواز له هه موو زمانتيكي تر له جي هاندا، دي رين ترين زمانه كه هيشتا تا يبه تمه ندي زمانه واني و داهيناني خو ي له ده بري ني زانسته جيا جيا كان پاراستو وه، ئينجا زماي عه رهب تا كه زمانتيكه كه خو ينه ر به هو يه وه ده توانيت كه له پوريكي دي رين بخوئنيته وه كه ته مه ني پتره له شازده سه ده، شا ياني باسي شه كه نه و زمانه له و هه موو تا يبه تمه ندي به هه ره مه ند نه ده بوو نه گه ر قورثاني پيرو ز نه بوايه» (١١)

گرنكي زماي عه رهب بو سه رجه م موسولمانان:

زماي عه رهب بايه خ و گرنكي زوري هه يه له ژياني موسولماناندا، هه موو موسولمانتيك به لاي كه مه وه پيويستي به نه ندازه يه ك شاره زاي له و زمانه هه يه كه په رسته شه كاني پي نه نجام بدات، به تا يبه تي خوئندنه وه ي قورثان و نويز و هه ندي له و يرده كان و شتي هاوشيوه، پيشه وا (الشاطبي) فه رمويه تي « : المقصود هنا أن القرآن نزل بلسان العرب على الجملة فطلب فهمه إنما يكون في هذا الطريق خاصة، لأن الله تعالى يقول: (إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ) يوسف ٢ وقال: (بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ) الشعراء ١٩٥ وقال تعالى: (لِسَانُ الَّذِي يُلْحَدُونَ لِإِيَّهِ أَعْجَمِيٌّ وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ) النحل ١٠٣، چه ندين ثايه تي تريش.. مما يدل على أنه عربي و بلسان العرب لا أنه أعجمي ولا بلسان العجم، فمن أراد فهمه، فمن جهه لسان العرب يفهم، ولا سبيل إلى تكلم فهمه من غير هه الجهه» (١٢) واته: مه به ست له وه يه قورثاني پيرو ز به

شیوهیه کی گشتی به زمانی عهره‌بی دابه‌زیوه و پینگه‌ی تیگه‌شتنی‌شی تنها به زمانه ده‌بیت وه کو خوی گه‌وره له نایه‌ته‌کانی قورئاندا نه‌وه‌ی روون کردووه‌ته‌وه، که نه‌وه‌ش به‌لگه‌یه له‌سه‌ر نه‌وه‌ی قورئان عهره‌بیه‌وه و به زمانی عهره‌بیش دابه‌زیوه نه‌ک به هیچ زمانیکی تر، بویه جگه له پینگه‌ی نه‌وه‌ی زمانه‌وه چاره‌روان ناکریت له پینگه‌ی هیچ زمانیکی تره‌وه فیربوونی درووست ببیت.

گرنگی زمانی عهره‌بی بۆ تیگه‌یشتنی قورئان و زانسته ئیسلامیه‌کان:

شاره‌زا بوون له زمانی عهره‌بی بنه‌ماو بنچینه‌ی تیگه‌یشتنه له قورئان و سونه‌ت و زانسته شه‌رعیه‌کان له ئیسلامدا، به‌لکو وه‌کو کلیتیکه ده‌رگای نه‌وه‌ی زانسته‌ی پێ ده‌کریته‌وه و به پێ ده‌سته‌به‌ر بوونی نه‌وه‌ی کلیله‌ش ده‌رگای زانسته‌کان به داخراوی ده‌میننه‌وه و ناکریته‌وه بۆ فیرخووانی زانسته، له‌م باره‌وه له پیشه‌وا (محمد بن إدريس الشافعي) ده‌گپرنه‌وه په‌حمه‌تی خوی لیبیت که: «أقام الشافعي علم العربية وأيام الناس عشرين سنة، فقلنا له في فقال: ما أردت بهذا إلا استعانةً للفقهاء» (١٣) واته: پیشه‌وا شافعی بیست سال خه‌ریکی بایه‌خدان بوو به زانسته‌کانی زمانی عهره‌بی و به‌سه‌ره‌ات و سه‌رگوزشته‌کانی عهره‌ب بوو، کاتیک پرسیری لێ کرا له‌وه باره‌وه فه‌رمووی مه‌به‌ستم نه‌وه‌یه پستی پێ به‌ستم له بۆ تیگه‌یشتنی زانسته شه‌رعیه‌کان. هه‌ر خودی نه‌وه‌ی پیشه‌وایه‌ش که به شاره‌زایی زۆر له زانسته‌کانی عهره‌بی ناسراوه فه‌رموویه‌تی: «أصحاب العربية جنُّ الإنس، يُبصرون ما لم يبصر غيرهم» (١٤) واته: شاره‌زایی عهره‌بی جنۆکه‌ی نیو مروّفه‌کانن، نه‌وه‌ی نه‌وان ده‌یبینن خه‌لکی تر نایبینن.

بۆ نمونه‌ی گرنگی نه‌وه‌ی زمانه بۆ تیگه‌یشتنی قورئانی پیرۆز و لیکدانه‌وه‌ی له لایه‌ن موفه‌سیره‌کانه‌وه مه‌سه‌له‌یه‌کی دیارو ئاشکرایه، «وه‌کو (ابن کثیر) سه‌باره‌ت به‌یه‌کده‌نگی تابعییه‌کان له ته‌فسیری نایه‌تیکدا فه‌رموویه‌تی: (إذا أجمعوا على الشيء فلا يرتاب في أنه حجة، فإن اختلفوا فلا يكون بعضهم حض على بعض ولا على من بعدهم، ويرجع في ذلك إلى لغة القرآن الكريم أو السنة أو عموم لغة العرب) واتای وشه‌ی (لغة القرآن والسنة) بریتیه له واتاکه‌ی له رووی زاراه نه‌ک رواله‌تی وشه‌که، بۆ نمونه وشه‌ی (الصلاة) له زمانی عهره‌بیدا به واتای نزاه پارانه‌وه دیت، به‌لام له رووی زاراه واتایه‌کی تایبه‌تی هه‌یه که بریتیه له شیوازی نوێژ کردن به‌وه شیوه‌ی له قورئان و سونه‌تدا هاتووه» (١٥) به‌همان شیوه ده‌یبینن زانستی بنه‌ماکانی شه‌ریعه‌ت (أصول الفقه) نیازی زۆری به زانیی زمانی عهره‌بی هه‌یه، چونکه نه‌وه‌ی زانسته بریتیه له به‌لگه‌ی مه‌سه‌له شه‌رعیه‌کان و نه‌وه‌ی به‌لگانه‌ش بریتین له قورئان و سونه‌ت و نه‌وه‌ی دوو سه‌رچاوه‌ش ده‌قه‌کانیان به عهره‌بیه، بۆ نه‌وه‌ی که‌سه‌ی خه‌ریکی بابه‌ته‌کانی نه‌وه‌ی زانسته بیت و حوکمه شه‌رعیه‌کانیان لێ هه‌لینجینیت، پتویسته له زمانی عهره‌بیدا شاره‌زا بیت و نه‌پنی و یاسا و ریساکانی به جوانی بزانتیت، نه‌گه‌ر نا له کاره‌که‌یدا سه‌رکه‌وتوو نابیت، هه‌ر بویه شاره‌زابوون و کارامه‌بی له ریزمانی عهره‌بی به مه‌رج دانراوه بۆ گه‌یشتن به په‌له‌ی ئیجتهدا...» (١٦)

له لایه‌کی تریشه‌وه زانایان له باسه‌کانی شه‌ریعه‌ت و فیه‌دا باسی گرنگی شاره‌زاییان له زمانی عهره‌بی کردووه بۆ دادوهر نه‌گه‌ر به زمانی عهره‌بی دادوهری له نیوان که‌سه‌ نا‌کوکه‌کاندا بکات و له‌وه‌کاتانه‌ی گوئیان لێ ده‌گرتیت، (ابن قتیبة) ده‌لێت: «ولو أن قاتلاً قال: هذا قاتلٌ أخي بالتنوين، وقال آخر: هذا قاتلٌ أخي بالإضافة لدل التنوين على أنه لم يقتله، ودل حذف التنوين على أنه قتله...» (١٧) واته: نه‌گه‌ر که‌سێک بلێت: (هذا قاتلٌ أخي) به دانانی ته‌نویین واته: دوو بۆر له‌سه‌ر لای وشه‌ی قاتل، نه‌وه‌ واتای نه‌وه‌ ده‌گه‌یه‌نیت نه‌وه‌ که‌سه به نیازه براهه‌ی بکوژیت، به‌لام نه‌گه‌ر به یه‌ک بۆر بیت، واته نه‌وه‌ بکوژی براهه‌مه وکوشتووویه‌تی. نمونه‌ش له‌وه باره‌وه گه‌لێک زۆرن که ئاماژه بۆ نه‌وه‌ ده‌که‌ن شاره‌زا بوون له زمانی عهره‌بی پرسیکی بایه‌خدارو گرنگه بۆ نه‌وه‌ که‌سه‌ی خه‌ریکی زانستی فیه‌و شه‌ریعه‌ته.

سپیه‌م: تایبه‌تمه‌ندییه‌کانی زمانی عهره‌بی

زمانی عهره‌بی جیاواز له زمانه‌کانی تر تایبه‌تمه‌ندی پاراوی و په‌وانی هه‌یه، که هیچ زمانیکی تر ناگاته نه‌وه‌ی ناسته، بابه‌ته زمانه‌وانیه‌کانی به شیوه‌یه‌ک زۆر و ده‌وله‌مه‌ندن که نزیکه له نه‌فسانه و خه‌یال، بۆ نمونه فه‌ره‌نگی (لسان العرب) که بریتیه له بیست به‌رگ و بوخته‌ی

وشه کانی زمانی عه ره بی له خو گرتوو، هه شتا هه زار بابه تی ئه و زمانه ی تیا به، جا ئه گهر ئه مه ژماره ی بابه ته کانی بیت، ئه بیت ژماره ی ئه و وشانه چه ند بیت که له و بابه تانه وه سه رچا وه ده گرن، بیگومان بریکی زوره له وشه، هه ندیک له ریگه ی بیگه یان و سازکردنی عه قلی به دوانزه ملیون وشه دایانناوه، هۆکاره کانی گه شه کردنی گه نجینه کانیشی زورن له وانه زانستی (الاشتقاق) داتاشین و لیوه رگرتن، که ئه مه یه کیکه له مه زترین تایبه تمه ندیه کانی ئه و زمانه، هه ر له و ریگه شه وه وشه گه لیک زور په یدا بوون که ده گه نه هه فتا هه زار وشه.

ئینجا زمانی عه ره بی خو ی سه ریاری ئه و داتاشین و لیوه رگرتنه، چه ندین هۆکاری تری ده و له مه ندی هه یه، هاوکات له گه ل جوانی ریگه ستن و وشه سازی که شیوازی زور له خو ده گرت و لیره باسی هه ندیکیان ده که یین.

ههروه ها هاوکات له گه ل فراوانی و ده و له مه ندی سامانی وشه کانیدا، زمانی عه ره بی جاری و هه یه په چاوی جو ره ها شیوازی بوختکردنه وه و کورتکردنه وه ده کات، برکه یه ک یان وشه یه ک ره نگه ده ریپین له واتایه کی زور بکات، وه کو خوی گه وه ره فه رموویه تی: (حُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ) الاعراف، ۱۹۹ (ولکم فی القصاص حیاة یا اولی الألباب لعلکم تتقون) البقره ۱۷۹.

ههروه ها ئه وه ی که به ده م قسه وه قابیلی لی تیگه یشتنه، ده کریت ده ستی لی هه لگی ریت، وه کو ئه وه ی که پی ده و تریت (مجاز الحذف) خواستی لایردن، ئه وه ش باسیکی به ناو بانگه له و زمانه روون و پارا وه دا، ههروه کو خوی گه وه ره فه رموویه تی: (وَأَسْأَلُ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْعَيْرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا وَإِنَّا لَصَادِقُونَ يوسف)، ۸۲، له کاتیکدا مه به ست له وه یه پرسیار له خه لکی گونده که بکریت نه ک خودی گونده که. (۱۸) ئیسته ش - وه کو نمونه - هه ول ئه ده م به شیوه یه کی کورت و بوخت، کو مه لیک له تایبه تمه ندیه کانی زمانی عه ره بی بخه مه روو که ئه و زمانه له زمانه کانی تر جیا ده کاته وه و بایه خی و مه زنییه که ی ده رده خات:

۱- زمانی عه ره بی زمانیکی شکو داره:

ئهم زمانه پیتی گه وه رو شکو داری زیاتر له هه موو زمانیکی تر تیا به، هه موو پیت و ده نگه کانیشی روون و ئاشکرایه، هه موو وشه یه ک که ده بیبیسیت هه موو پیته کانی پیکه وه ده بیبیسیت و، ده نگه پیته کانت به ته واوی بو ئاشکرا ده بیت، له کاتیکدا پیتی زوریک له زمانه ئه و روپییه کان بی ده نگن و شاراوون، ئینجا هه ندیک پیتی گه رووی تیدا ده بیبین له هه یج زمانیکی تر دا نایبیین، نه یی ئه وه ش له وه دایه که زمانی عه ره بی زمانی نه ته وه یه کی دیرینه که له ژیا نی ده شت و بیاباندا ره گ و ریشه ی هه یه، قورگیان به هیز بوو، توانای ده ریپینی ئه و پیت به هیزانه یان هه بوو، به لکو ئه و پیتانه ی که له قولای قورگه وه ده رده چیت ناماژه بو ئه وه ئه کات ئه و نه ته وه یه زور کاریگه ره و سروشتیکی توندی هه یه و ناتوانیت وشه کان به چه و نارووی ده ریپیت، به لکو له کاتی ده ریپیندا ئاره زووی ده ریپینی روون و پاشکاوانه ی هه یه، له کاتی قسه کردنیشدا به کاریگه رییه وه قسه ده که ن و ئه وه ی ده یلین مه به ستبانه، ئه م جو ره پیتانه ش له هه ندی زمانی ئه و روپییشدا پیتشر هه بوون، به لام به رگه یان نه گرت و هاویری له گه ل هه ندی پیتی تر دا له نیوچوون، بگره هه ندیک له خودی عه ره به کانیش له م رۆزگارهدا پیتی قافیان وه کو پیتی هه مزه ناسک کردوه ته وه و پیتی عه ینیان له هه ندیک له وشه کانیا ن لایردوو، بو نمونه (له ژه الساعه) یان کردوو به (لسا) چونکه گه روویان به هوی ژیا نی شارستانییه وه لاواز بووه و ئه و پیتانه یان به لاوه قورس بووه، بو نمونه به (قم) ئه لین: (أوم) و به (قل) ئه لین (أول). (۱۹) (عبقریة اللغة العربية، محمد القوصی، ص ۷۳-۷۴)

۲- زمانی عه ره بی زمانی قورئانی بیروژه:

له گه وه ره ترین تایبه تمه ندیه کانی زمانی عه ره بی ئه وه یه که خوی گه وه ره دوایین په یامی بو سه رجه م مرؤفایه تی به و زمانه دابه زاندوو، ئه و زمانه ی که خوی گه وه ره پی رازی بوو قورئانی بیروژی پ ناراسته ی مرؤفایه تی بکات، وه کو فه رموویه تی: (فُرْأَنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِي عِوَجٍ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ) الزمر، ۲۸ (ابن کثیر) په حمه تی خوی لیبیت له ته فسیری ئه م ئایه ته فه رموویه تی: « به زمانیکی عه ره بی پارا که هه یج لاری و خواری و تیکه لبوونیکی تیدا نیه، به لکو روون که ره وه و ئاشکرا به لگه یه، بو ئه وه ش خوی مه زن وای کردوو به لکو ته قواو له خوا ترسانیا ن تیدا درووست بیت» (۲۰).

سه باره ت به هۆکاری دابه زینی قورئانی بیروژ به و زمانه، بیگومان پیت هه موو شتیک له بهر ئه وه ی ئه وانه ی قورئانیا ن به سه ردا دابه زی خو یان

عهرب بوون و گهر به زمانیکی تر دابه زیبا ئهوان دهیانوت لی تیناگهین، وه کو خوی گه وره فرموویه تی: (ولو جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَجْمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ آيَاتُهُ أَأَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ فَلَمْ يَكُنْ لِيَوْمِئِذٍ لِّلَّذِينَ آمَنُوا هُدًى وَشِفَاءً وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ فِي آذَانِهِمْ وَقْرٌ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى أُولَئِكَ يُنَادَوْنَ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ) فصلت، ۴۴.

ئینجا بئگومان پئویسته ئه وه به هه ند وه ربگیردریت که وا کاتیک قورئانی پرورز دابه زی چه نندین زمانی تر له و کاته دا بوونیان هه بوو، لیره شه وه فهزل و پله و پایه ی زمانی عه ربی به سهر زمانه کانی تر دا ده رده که ویت، که چون خوی گه وره به هه لئاردنی ئه م زمانه بو گه یاندنی دوایین په یامه کانی بو سهر زهوی ریزی له زمانی عه ربی گرتوه. خوی گه وره له قورئانی پرورزا فرموویه تی (إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ) (فَإِنَّمَا يَسْتَرْزَاهُ بِلِسَانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِينَ وَنُنذِرَ بِهِ قَوْمًا لُدًّا) مریم، ۹۷ (كِتَابٌ فُصِّلَتْ آيَاتُهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ) فصلت، ۲... « (۲۱)

۲- زمانی عه ربی زمانی (الاشتقاق) لیده رکردنه

لیده رکردن په کیکه له تایه تمه نندیه گرنه کانی زمانی عه ربی که به و شیوازه ی تئیدا هه یه له زمانه کانی تر جیای ده کاته وه.

له رووی زمانه وانیه وه پیناسه ی (اشتقاق) به شیوه په کی گشتی له فرهه نکه کاندانزیک په کترن و جیاوازیه کی وایان نییه، دانه ری فرهه نگی (لسان العرب) له ماده ی (شقق) ده لیت: و اشتقاق الکلام: الاخز فيه يمينا وشمالا، و اشتقاق الحرف من الحرف: اخذ منه.. ههروه ها خاوه نی فرهه نگی (المنجد) به م شیوه پیناسه ی کردوه: (اخز شی و من شی و. اشتق الشي و: اخز شقته و اشتق الكلمه من الكلمه: اخرجها منها نحو اشتق ضرب من الضرب). واته وه گرگرتنی وشه یه که له وشه یه کی تر، یان شتی که له شتیکی تر.

به لام له رووی زاراه وه پینه سه که ی جیاوازی هه یه، بو نموونه جورجانی ده لیت: (نزع لفظ من اخر بشرط مناسبتهما معنی و ترکیبا و مغایرتهما فی الصیغه) واته: لیکردنه وه ی وشه یه که له وشه یه کی تر به مهرجیک گونجان له نیوانیاندا هه بیته له رووی و اتا و پیکهاته وه له رووی شیوازه وه جیاوازی بن)

«زانا دیرینه کان اشتقاق یان به سی جور باس کردوه، به لام هه ندیک له هاوچه رخه کان وه کو (عبد الله أمين) به شی چواره می بو زیاد کردوه به م شیوه ی خواره وه:

- لیده رکردنی بچووک: (الاشتقاق الصغير) وه کو لیده رکردنی (ضارب و مضروب و تضارب و مضرب و تضارب) له (ضرب).

- لیده رکردنی گه وره: وه کو: (جذب و جذب، مدح و حمد).

- لیده رکردنی گه وره تر: وه کو: ثلم - ثلم، جثا - جثا).

- لیده رکردنی گه وره ترین: وه کو: (البسمة والحمدلة) له (بسم الله الرحمن الرحيم والحمد لله).

زانستی (اشتقاق) به یه کی که له گرنه ترین و مه زترین زانسته کانی زمانی عه ربی ده ژمیردریت، ته نانه ت (السیوطی) له (ابن دحیه الکلبی) ده گپرتیه وه که وتوویه تی: «الاشتقاق من أعرب كلام العرب وهو ثابت عن الله تعالى بنقل العُدول عن رسول الله صلى الله عليه وسلم لانه أوتي جوامع الكلم وهي جمعُ المعاني الكثيره في الالفاظ القليلة. فمن ذلك قوله فيما صح عنه: يقول الله: أنا الرحمن خلقتُ الرُّحم وشققت لها من اسمي. وغير ذلك من الاحاديث» (۲۴) واته: لیده رکردن له سه یترتین زانسته کانی عه ربه، له پینگه ی گواستنه وه و گپرانه وه ی که سانی سه رپاست و دادگهر له پیغه مبه رصلی الله علیه وسلم جیگر بووه که اشتقاق ی له خوی گه وره وه جیگر بووه به وه ی که له فره مووده ی راست و درووستدا هاتووه: (أنا الرحمن خلقتُ الرُّحم وشققت لها من اسمي). (۲۵)

۳- (هاوواتابوون) الترادف

یه کیکی تر له تایه تمه نندیه کانی زمانی عه ربی که پئوه ی ناسراوه ئه وه یه دیارده ی (الترادف) هاوواتابوون ی تئیدیه، که پیناسه که ی له رووی زمانه وانیه وه بریتیه له: «(ما اختلف لفظه واتفق معناه، أو اطلاق عدة كلمات على مدلول واحد كالأسد والليث وأسامه والتي يعني مسمى وحدا، والحسام والسيف والهند و اليماني بمعنى واحد.. والعربية من أغنى لغات العالم بالمترادفات، وربما كانت أغناها على

الإطلاق، فللسيف مثلاً الف اسم، وللأسد خمسمائة اسم، وللداهية أربعمئة اسم، وللثعبان مئتان، وللعسل أكثر من ثمانين، ولكل من المطر والناقة والماء والبئر والنور والظلام وغيرها من الأشياء التي عرفها العربي في جاهليته، والصفات: طويل، قصير، كريم، بخيل، شجاع، جبان.. الخ عشرات من الالفاظ، وقد جمع أحد المستشرقين المفردات العربية المتصلة بالجمل وشؤونه، فوصلت إلى أكثر من أربع وأربعين وستمئة وخمسة آلاف) واته: هاواتابوون بريتيه لهو وشانهى كه وهكو وشه جياوازن وهكو واتا يه كن، يان بريتيه له دهبرين به چهنده وشه يه كه له سه ر يه كه ناماژه پيكر او، وهكو (الأسد والليث وأسامة) كه هه مووى ناماژه بو شير نه كات، يان (والحسام والسيف والهند و اليماني) واتاى شمشير ده گه يه نن، زمانى عه ره بى يه كي كه له ده وله مه ندرتين زمانه كاني جيهان بو وشه ي هاوواتابوون، به لكو ره نكه به ره ها ي ده وله مه ندرتين ببيت، بو نمونه شمشير زياتر له هه زار ناوى هه يه، شير بيتج سه د ناوى هه يه، كه سى زيرو بليمه ت چوار سه د ناوى هه يه، مار دوو سه د ناوى هه يه، هه نگوين زياتر له هه شتا ناوى هه يه، هه روه ها هه ر يه كه له باران و وشتر و ئاو و بير و روناكى و تاريخى و شتى تر كه كه سى عه ره ب له سه رده مى جاهيلى ناسيويتى، به هه مان شيوه سيفه ته كان: دريژ- كورت- به خشنده - چرووك - ئازا - ترسنوك.. و ده يان وشه ي تريش، يه كي كه له روزه لاتناسه كان هه لسا به كو كرده نه وهى نه و وشه عه ره بيانهى په يوه ندى به رسته و كاروباره كاني هه يه گه ياندوونى به بيتج هه زار و شه ش سه د و چل و چوار.

٤- تايبه تمه نديه كاني وشه ي عه ره بى

وشه سازى له زمانى عه ره بيدا بريتيه له يه گگرتنى قالبى واتاكان كه وشه كاني تيده چيت و ئيتر له رووى واتا كه وه جياواز ده بيته وه، بو نمونه: (الناظر والمنظور والمنظر) جياوازن له ناماژه كه ياندا سه ره راي گه رانه وه يان بو يه كه چه مك و واتاى گشتى كه بريتيه له (نظر) .. هاوكات وشه كاني زمانى عه ره بى فرمانيكي فيكرى ولوجيكش له خو ده گرن، بو نمونه: وشه گشتيه كان و وته لوجيه كيه كان دارشتى تايبه تى خو يان هه يه، بكه ر - ليكرو - شوين - كات - هوكار - پيشه - ده نكه كان - به شدارى - نامراز - ورده كارى - روداو).

ئينجا دارشتى وشه كان له زمانى عه ره بيدا كاريكى هونه رى و كيشيكي ميوزيكيش له خو ده گريت ، قالبى وشه كان ناوازيكى تايبه ت له خو يان ده گرن، هه موو قالب و دارشتنيكيش ناوازيكى جيگيرى خو ي هه يه، بو نمونه نه و قالبه ي ناماژه بو بكه ر ده كات له كردارى سيبانى هه ميشه له سه ر كيشى (فاعل) ديت و، نه وه ش ناماژه بو ليكرو ده كات هه ميشه له سه ر كيشى (مفعول) ديت، هه موو وشه كانيشى جوريك له ميوزيك و ناوازي تيدايه .. شاعيره كانيش نه م تايبه تمه نديه يان قوستووه ته وه و به راوردان له نيوان ناوازي وشه كه و بابه ته كه يدا كردوو كه كاريگه رى له سه رى ناراسته هونه ريه كه ي هه بيت، بو نمونه (النابعه الذبياني) ده ليت:

ميلوا إلى الدار من ليلي نحييها نعم ونسألها عن بعض أهلها

به م شيوه ش له ريگه ي ناسكى پينه كان و زورى دريژ كرده وه يان و ريك و پيكي دابه ش كردن يان و جوانى پي كه اته ي وشه كان، كه ش و هه وا يه كي له عيشق و تيرامان و سوز بو يادگارى خوشه ويسته كه ي درووست كرد له هونراوه كه يدا. (اللغة العربية ومكانتها بين اللغات/ الأستاذ الدكتور فرحان السليم) (٢٧)

٥- چهنده تايبه تمه نديه كي تر:

زانايان له وكتيبانه ي به (خصائص اللغة العربية) ده ناسريت باسى زور له تايبه تمه نديه كاني نه م زمانه يان كردوو، بو نمونه:

- نزيكترين زمانه كاني دونيا يه بو بنه ماكاني لوجيك، به شيوه يه كه رسته و بره گه كاني راست و درووست و ئاسانن بو هه ر كه سيك بيه ويت ده برين له هه ر مه سه له يه كه بكات كه ده يه ويت، چونيش ده نووسريت ئاوا ده خو نيرته وه. (الفصحى لغه القران/ أنور الجندى/ ١٠).

(٢٨)

هه بوونى سه روبور (الحركات): زمانى عه ره بى له نووسيندا به مه به ستى گه يشتن به واتايه كي دياريكراو، بو نمونه وشه كاني: (عَلِمَ، وَعَلِمَ، وَعَلِمَ، وَعَلِمَ) نه مانه هه موويان له شيوه ي وشه كه دا يه كن، به لام به هو ي سه روبوره كانيه وه له ده برين و واتا جياوازن، بروانه: (اللغة

العربية / د. راغب السرجاني (۲۹)

له کۆتاییشدا ده ئیتم:

لهم چند دیرهی سهره و هدا ئاماژهیه کی خیرام بۆ هه ندیک له تایبه تمه ندییه کانی ئەو زمانه کرد و رووم له باسکردنی هه ندیک زوری تری وه رگرترا له بهر پتویستی وابسته و بوون به مهنه جییه تی توژینه وه کهم، ئە گهرنا زانایان باسی زۆر تایبه تمه ندی تری ئەم زمانه یان کردوو، وه کو: زمانه عهره بی - به بریوای هه ندیک له توژهران - دیرینترین زمانه له نیو زمانه کاندایه و به لگه کان به بریوای بۆ ئەوه ئاماژه ئە کهن. - جیاوازی کردن له نیوان رسته ی سهرناو و رسته ی سهرکار (الجملة الاسمية والجملة الفعلية) به یه کیکی تر له تایبه تمه ندییه کانی ئەم زمانه دیته ئە ژمار، چونکه له زمانه ئه وروپییه کاندایه بکهر پیش کردار ده که ویت، به پیچه وانه ی زمانه ی عهره بی که بکهر له کردار دوا ده که ویت. - هه بوونی راناوی ره گه ز و ژماره له و زمانه دا. (۳۰)

باسی دووهم: گرنگی و پۆلی زمانه ی عهره بی له تیگه یشتی فهرمووده دا

زمانه ی عهره بی زمانه ی قورئان و سوننه ته، بۆیه هه موو زاراوه یه که له و دوو سهرچاوه دا باس کرا بیت پتویسته به و پتیه لیکبدرتیه وه، به لام ئە گهر و اتاکه ی وه کو زاراوه له وی روون نه کرابوو یه وه و واتیه کی تایبه تی نه بوو، ئە و کاته پتویسته به پتی بنچینه کانی زمانه ی عهره بی لیکبدرتیه وه، بۆ نمونه وشه ی (الصلاة) به شتیه یه کی گشتی له زمانه ی عهره بییدا به واتای نزا و پارانه وه هاتوو. ۳۱

به لام له قورئان و سوننه تدا به به کاره یشتی تایبه تی به کارهاتوو، که بریتیه له شتوازی نوژکردن که یه کیکه له کۆله که کانی ئیسلام « به دهر له وه ی که پیناسه و شتوازی تیگه یشتی تایبه تی بۆ وشه و زاراویه که نه هات بیت ئیتر به پتی بنه ما کانی زمانه ی عهره بی لیکبدرتیه وه، ته نانه ت زانایان په نایان بۆ شیعی عهره بی بردوو وه که هۆکاریک بۆ تیگه یشتی ئایه ت و فهرمووده کان، وه کو (ابن کثیر) له کاتی ته فسرکردنی ئایه تی: (وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَيَّضْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ) {البقره: ۲۲۸} تفسیر ابن کثیر ج ۱ ص ۷۹۳. په نای بۆ شیعی عهره بی بردوو بۆ روونکردنه وه ی ئایه ته که و ئەم هۆنراوه ی به به لگه هیناوه ته وه:

أفي كل عام أنت جاشم غزوة تشد لأقصاها عظيم عزائك

مورثة مالا وفي المجد رفعة لما ضاع فيها من قروء نساءك

ئە و هۆنراوه ی کردوو ته به لگه له سه ر ئە وه ی که عهره ب وشه ی (قروء) یان له واتای پاکبوونه وه ی ئافره ت له خوینی حه یز به کاره یشتاوه. (۳۲) هه ول دده یین بایه ی ئەم باسه له دوو روانگه وه بخره یه روو:

یه کهم: کاریگه ری شاره زا بوون له زمانه ی عهره بی له سه ر تیگه یشتی فهرمووده و ته ی زانایان له و باره وه

۱- گرنگی فیربوون و شاره زا بوون له زانستی (نحو) وزانسته کانی تری زمانه ی عهره بی

گرنگی زانستی (نحو) بۆ تیگه یشتی فهرمووده له وه دا دهرده که ویت که خودی پیغه مبه ری خوا صلی الله علیه وسلم هه له ی زمانه وانی بی قبول نه بووه داوای له هاوه لاون کردوو بۆ ئە و که سه ی چاک بکه ن که هه له ی کردوو، (عن أبي الدرداء رضي الله تعالى عنه قال سمع النبي صلی الله علیه وسلم رجلاً قرأ فلحن فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم أُرشدوا أحاكم صحيح الإسناد ولم یخرجاه) (۳۳) واته: پیغه مبه ر صلی الله علیه وسلم گوئی له پیاویک بوو ده یخویند و هه له ی ده کرد، بۆیه فهرمووی: رینوینی براکه تان بکه ن، واته: هه له که ی بۆ چاک بکه نه وه. بی ده نگ نه بوونی پیغه مبه ری خوا درودو سه لامی خوا ی لبیت له سه ر ئە و هه له ئاماژه یه کی روون و ناشکرایه له سه ر بایه خ و گه وره بی شاره زا بوون له زمانه ی عهره بی که دواتر به زانستی (نحو) ناسرا و بره ی پستی عهره بییه،

هه ندیک له پشه وایانی ئیسلام زۆر به راشکاو ی فهرموویانه پتویسته پیش فیربوونی زانستی فهرمووده ئە و که سه فیری نه حوی زمانه ی عهره بی بیت،

(الشعبي) فهرموویه تی: (النحو في العلم كالمح في الطعام ، لا يستغنى عنه) واته: نه حو له زانستدا وه کو خویتی له خواردندا، ناتوانیت لی بی

نیاز بیت.

(وکیع بن الجراح) فورموویه تی: چوومه لای (الأعمش) بۆ ئه وهی فهرمووده ی لی بیبسم، له وانه شه هه له م له عه ره بیدا بکر دایه، یی و تم: ئه ی باوکی سوفیان! له فهرمووده گرنگ تر ته به جیه پیشتووه، ئه لیت منیش و تم: ئه ی باوکی موحه ممه د: چی بیت له فهرمووده له پیشتر بیت؟ وتی: زانستی (نحو)، ئیتر دهستی کرد به فیکردنم له نه حو و دوا ی ئه وه فییری فهرمووده ی کردم.

بۆیه فهرمووده ناسان فهرموویانه: فهرمووده ناس پیویسه فهرمووده له که سیک نه گپرتیه وه که هه له ی له زمانی عه ره بی هه بیت، خو ئه گه ر ویستی ئه وه فهرمووده که بیستوویه تی بیگپرتیه وه به واتاکه ی و وه کو خو ی به وشه کانی نه یگپرتیه وه، ئه گه ر بیت و له وشه و مه به سته کانی شاره زا نه بیت، نه زانیت واتاکانی بۆ کو ی ئه چیت و جیاوازی نیوانیان چیه، ناکوکی نییه له سه ر ئه وه ی که بۆی نییه فهرمووده بگپرتیه وه، پیویسته له سه ری چو ن بیستوویه تی ئاوها بیگپرتیه وه، به لام ئه گه ر زانا و شاره زا بیت، ئه وه زانایانی پیشین و فهرمووده ناسان و شه رعزانان له وه ناکوکییان له نیواندا هه یه.

له زانایانی پیشنه وه شوینه واری زورمان بۆ هاتووه، باس له مه ترسی هه له کردن ئه که ن له زمانی عه ره بی بۆ که سی فهرمووده ناس و بۆ تیگه یشتی فهرمووده به شیوه یه کی گشتی و وریای ده دن له وه باره وه، ئه و شوینه واران هه له ی ره یگه ی فهرمووده ناسانه وه هاتوون نه ک زمانانه کان، له وانه: - (الرحبی) فهرموویه تی: (سمعت بعض أصحابنا يقول: إذا كتب لحن، فكتب عن اللحن لحن آخر، فكتب عن اللحن لحن، صار الحديث بالفارسية). واته: گویم له هه ندی له هاوه له کانم بوو ده یانوت: ئه گه ر که سیک هه له ی له زمانی عه ره بی زور بوو فهرمووده ی له که سیکی ناساره زای تری وه کو خو ی گپرتیه وه، یه کیکی تریش ناساره زا له عه ره بی له وانی گپرتیه وه، فهرمووده که ئه بیته فهرمووده یه کی فارسی.

- (الاصمعی) رحمه تی خوای لیبیت فهرموویه تی: (إن أخوف ما أخاف على طالب الحديث إذا لم يعرف النحو أن يدخل في جملة قوله صلى الله عليه وسلم: «من كذب علي متعمداً فليتبوأ مقعده من النار») واته: ترسی زورم له سه ر فیرخوازی فهرمووده ئه گه ر شاره زای زانستی نه حو و بنه ماکانی زمانی عه ره بی نه بیت ئه وه یه که بکه ویته بهر فهرمووده که ی پیغه مبه ر درود سه لامی خوای لیبیت که فهرموویه تی: هه رکێ به ئه نقه ست درو یه کم بۆ هه له به سیت با جیگی خو ی له دوزه خدا ئاماده بکات.

- (الحسن البصری) ره حمه تی خوای لیبیت فهرموویه تی: (من لحن في القرآن فقد كذب على الله، ومن لحن في حديثه صلى الله عليه وسلم فقد كذب عليه، لأنه صلى الله عليه وسلم لم يكن يلحن). واته: هه رکه سیک له قورئانی پرورد ا هه له بکات ئه وه درو ی بۆ خوای گه وره هه له به ستووه، هه رکه سیکیش له رووی زمانی عه ره بییه وه له فهرمووده دا هه له بکات، ئه وه وه کو ئه وه وایه درو ی بۆ پیغه مبه ر صلی الله علیه وسلم هه له به ستبیت.

به و شیوه ش ده رده که ویت که یه کیک له مه رجه کانی فیرخوازی زانستی فهرمووده ئه وه یه زانست و شاره زایی له زمانی عه ره بی و له ئیعراب کردندا هه بیت.

- (الخطیب البغدادي) ره حمه تی خوای لیبیت فهرموویه تی: (فینبغی للمحدث أن يتقي اللحن في روايته: للعلّة التي ذكرناها، ولن يقدر على ذلك إلا بعد دراسة النحو ومطالعة علم العربية). واته: له به ر ئه وه هوی یه که باس مان کرد، پیویسته فهرمووده ناس وریای هه له ی زمانی عه ره بی بیت له کاتی گپرتیه وه ی فهرمووده دا، توانای ئه وه شی نابیت مه گه ر لیکو لینه وه له زانستی (نحو) و خویندنه وه له زمانی عه ره بی نه بیت.

- (ابن الصلاح) ره حمه تی خوای لیبیت فهرموویه تی: (فحق على طالب الحديث أن يتعلم من النحو واللغة ما يتخلص به من شين اللحن والتحريف ومعرتهما). واته: حه ق و پیویسته له سه ر فیرخوازی زانستی فهرمووده فییری زانسی (نحو) و زمان بیت بۆ ئه وه ی له هه له کردن و شیواندن و ناخو شیه کانی زرگاری ببیت.

- فهرمووده ناسی به ناوبانگ (محمد ناصر الدین الالبانی) ره حمه تی خوای لیبیت ده یفه رموو: چاکه و نیعمه تی خو ام ئه وه نده زوره له سه ر ناتوانم بیانژمیرم، ره نگه دوانیان له گرنگترینیان بیت: یه که میان کوچی باو کم بوو بۆ شام و فیکردنی پیشه ی سعاتچیتی بۆ من، دوو میان ئه وه بوو له شام فییری زمانی عه ره بی بووم و ئه گه ر له ئه لبانیا بمایه مه وه فییری عه ره بی نه ده بووم، جگه له زمانی عه ره بیش ره یگه یه کی تر نییه بۆ تیگه یشتی کتاب و سوننه ت.

ههروهها فرموده ناس (مقبل بن هادی الوادعی) رحمتی خوی لیبیت له وانه کانیدا زور گرنگی به زمانی عهره بی دهدا و رۆژیکیش به فهقیکیانی وت: رۆله کانم، ئە گهر قه رار واییت نامۆزگاریه کی من وهربگرن با ئەوه بئیت که بایه خ به زانستی (نحو) بدهن. (۳۵۲): چند نمونه یه که له سه ر په یوهندی کاریگه ری شاره زا بوون له زمانی عهره بی له سه ر زانستی فرموده

۱- یه کتیک له بواره کانی گرنگی فیربوون و شاره زا بوون له زمانی عهره بی، په یوهندی به بواری بهر په چدانه وهی لاده ران و تاقمه گومراکانه وه بوو، چونکه زۆرینک له وانه بو قایلکردنی خه لکی به بیروکه و ریبازه کانیان پشتیان به هه ندیک له دهقی فرموده کان ده به ست و له رینگه ی شیواندنیانه وه سوودیان لپی ده بیخی، بو نمونه، ئەو فرموده ی که له هه ردوو سه حیجی بوخاری و موسلیمدا هاتوو و ئەبو هورهیره ده یگرتیه وه: «احتج آدم و موسی فقال: یا آدم أنت أبونا، خیبتنا وأخرجتنا من الجنة. فقال آدم: أنت الذي اصطفاك بكلامه.. تلومني على أمرٍ قدره الله علي.. فحج آدم موسى» (۳۶) واته: ئاده م و موسا سه لامی خویان لیبیت نارازیبوون له نیوانیادا درووست بوو موسا فرموی: نا ئومیدت کردین و له به هه شت ده رتکردین، ئاده مپیش فرموی: تو بووی خوی گه وره هه لیبیژاردیت و قسه ی له گه ل کردی... له سه ر شتیک لۆمه م ده که یه که خوی گه وره له سه ری نووسیوم... جا ئەوانه ی که ویستیان واتا که ی بو بهر ژه وهندی بیروکه که ی خویان بشیوین، هه لسان به خویندنه وهی (ادم) به (نصب) به پیچه وانه ی خویندنه وهی راست که زانیان کۆکن له سه ری که بریتیه له خویندنه وهی رهف له وشه ی (ادم) بو کرداری (حج) و (نصب) ی (موسی) له سه ر ئەوه ی که ئاده م به لگه ی بریوه، ئەم فرموده له کاتیکدا گه وره ترین به لگه ی ئەهلی سوننه ته له مه سه له ی قه ده ردا، به لام تاقمی قه ده ریه کان له رینگه ی ده ستکاری کردنی لایه نی ریزمانی وشه که بو پشتگیری بیده که یان له پرسی قه ده ردا بو خویان به کاریان هینا، لیرشه وه بۆمان ده رده که ویت شاره زا بوون له زمانی عهره بی بو جوان تیگه یشتن و تووشی هه له نه بوون له بیروباوه ردا که له رینگه ی فرموده وه وه رده گیریت چند گرنگه. (۳۷)

ب- روی الشیخان عن عائشة رضي الله عنها: أن بعض أزواج النبي صلى الله عليه وسلم، قلن للنبي صلى الله عليه وسلم: أينا أسرع بك لحوقاً؟ قال: (أسرعكن لحاقاً بي أطولكن يداً) قالت: فكن يتظاولن أيتهن أطول يداً، قالت: فكانت أطولنا يداً زينب، لأنها كانت تعمل بيدها وتصدق. (۳۸) واته: هه ندیک له خیزانه کانی پیغه مبه ری خوا صلی الله علیه وسلم پرسیاریان کرد: پاش مردنت کامان زووتر پیت ده گه ین، فرموی: (أطولكن يدا) ئەوانیش وا تیگه یشتن که کامیان ده ستی در پتر بئیت زووتر وه فات ده کات، سه وده ره زای خوی لیبیت که ده ستی له هه موویان کورتر بوو وای زانی مه به ست له خویه تی به و فرموده، به لام دواتر که بینیان سه وده زووتر وه فاتی کرد بۆیان ده رکه وت که مه به ست در پتر ده ست نییه به لکو مه به ست له به خه شنیدی و سه ده قه کردنه که سه وده ره زای خوی لیبیت به و شیوه بوو، ئەمه ش له گه ل به کارهینانی ئەو وشه دا ریکه به پی زمانی عهره بی.

ج- روی الشیخان عن أبي هريرة رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: (اشتكت النار إلى ربها فقالت: رب أكل بعضي بعضاً!) فأذن لها بنفسين: نفس في الشتاء ونفس في الصيف، فأشد ما تجدون من الحر، وأشد ما تجدون من الرمهرير) (۳۹) واته: که سینک که شاره زای زمانی عهره بی نه بی له تیگه یشتنی ئەم فرموده یه گرفتی بو درووست ده بیت، چونکه هۆکاری گوپانی وه رزه کان دیاره و به پی هه ندی یاسا و ریسای گه ردوونی درووست ده بن، کاتیک له رووی زمانی عهره بییه وه لپی تیده گه ین ده بینین مه به ست له فرموده که بواری خواستن و وینا کردنی هونه ریه (المجاز والتصور الفني) که وه سفی گه رمی که ش و هه وا ده کات وه کو ئەوه ی هه ناسه ی دۆزه خ بیت، ههروه ها وه سفی سه رما سوئه ی زستان ده کات به وه ی که وه کو هه ناسه یه کی تری دۆزه خه، که دۆزه خ هه موو جو ره سزایه کی به گه رماو به سه رما تیدایه.

د- عن ابن عباس رضي الله عنهما أن رسول الله صلى الله عليه وسلم، قال: (الحُمى من فيح جهنم فأبردوها بالماء) (۴۰) ئەم فرموده ش به هه مان شیوه به هۆی تینه گه یشتن له زانسته کانی زمانی عهره بی که سانیک تۆمه تیان دایه پال ئیسلام که باوه ری به ئەفسانه هه یه، له کاتیکدا که سی شاره زا ده زانیت (المجاز) خواستن شیواز و چۆنیه تی زمانی عهره بییه و له م جو ه شوینانه به کار دیت. بۆیه وه سفی تا و گه رمی جهسته ی نه خو شه کانی به گری دۆزه خ چوواندوو.

ه- روی عبادة بن الصامت رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: (اللهم أحييني مسكيناً، وأميتني مسكيناً، وأخثرني في زمرة المساكين) (۴۱) به هۆی کیشه یه کی په یوه ندیدار به زمانی عهره بی هه ندیک له م فرموده خراب حالی بوون و وایان زانی تیکده گیریت

ملخص البحث

تناول البحث في عمومها أهمية اللغة العربية كونها لغة القرآن الكريم والسنة النبوية والعلوم الإسلامية بأصنافها المتنوعة، حيث أن كل العلماء و الأدباء و فطاحل المسلمين وصلتنا نتاجاتهم بهذه اللغة الغنية بخصائصها وما تميز بها من بين لغات الأرض جميعاً. لقد تم تسليط الضوء باديء ذي بدء وبصورة مقتضبة على شيء من تاريخ هذه اللغة وعمرها، وتم التطرق بعد ذلك إلى أهميتها في فهم العلوم الإسلامية كالفقه وأصوله والقضاء وسائر العلوم والفنون مع الاستشهاد ببعض الأمثلة الموضحة، كما جرى الحديث عن خصائص اللغة العربية ومميزاتها باقتضاب يتناسب مع جازة البحث، وكان ذلك بمثابة التمهيد للولوج إلى صلب الموضوع ألا وهو بيان أهمية اللغة العربية في فهم الأحاديث النبوية الشريفة، وقد تم الشروع ابتداءً في الحديث عن تأكيد المحدثين وفطاحل المؤلفين عن ضرورة تعلم طالب العلم الحديث لعلوم العربية لاسيما علم النحو، وبغية إيضاح الأهمية الكامنة وراء تأكيد العلماء عامة والمحدثين خاصة على وجوب تعلم طلبة علم الحديث لعلم النحو كان لابد من الاستشهاد ببعض الأمثلة المبينة لتلك الحفاوة التي أبداهها العلماء لعلوم العربية وعلى رأسها النحو.

وأما من الناحية التطبيقية لما تناولناه من موضوع البحث فقد وجدنا لزاماً أن نأتي ببعض الأمثلة من السنة نفسها لكي يتسنى للقارئ معرفة ذلك مجسداً في بعض الأحاديث التي قد تتغير معانيها وفقاً لحركة في الشكل، وهذا ما فطن إليها بعض الفرق الضالة لبلوغ آريهم من خلال تحريف في شكل الكلمة فتحاً أو ضمناً أو كسراً.

Abstract

The Arabic language is one of the most important and richest languages of mankind. It is a language that is rooted in deep historical depth. It does not know a specific beginning from the historical point of view, but its cradle is the Arabian peninsula. It was a dialect that spread between the north and the south of the island. Its pillars on the dialect Quraish became the original.

The Arabic language, despite its great status and the characteristics of the minds of the researchers, but it has a special position among the Muslims as their religious life is based on them and tightened their back, every Muslim with the Arabic language a daily pause with prayers that can not be performed without the Arab and so on Many of his other worship.

While this language is of great importance to all Islamic sciences and its interpretation, it is also important for the scholars of modern science and knowledge, all the Hadiths came out of the makath of prophecy and uttered by the most explicit human being, the Prophet peace be upon him and the understanding that undoubtedly needs to master That language or good knowledge of her knowledge.

The talk about the importance of learning grammar for modernists and students of science was discussed before the conclusion of the research by mentioning some examples of the necessity of mastering this language by those working in modern science in order to understand more straightness. And to meet the meanings involved in the conversations.

سهراوه كان

١. أثر اللغة العربية في فهم الحديث النبوي الشريف، دكتور أيمن مهدي، شبكة الالوكة.
٢. آداب الشافعي ومناقبه، ابن أبي حاتم الرازي، مكتبة الخانجي بالقاهرة، الطبعة الثانية، ١٩٩٣،
٣. الاتحافات ١
٤. أهمية اللغة العربية في فهم الإسلام ووحدة المسلمين، المدونة الالكترونية للدكتور خالد خميس فراج،
٥. أهمية اللغة العربية في فهم الكتاب والسنة، محمود أحمد الزين، دائرة الشؤون الاسلامية والعمل الاسلامي بديي، الطبعة الاولى، ٢٠٠٩،
٦. أهمية اللغة العربية في فهم الكتاب والسنة، دكتور محمود أحمد الزين، دار الشؤون الاسلامية و العمل الخيري بديي، الطبعة الاولى، ٢٠٠٩،
٧. أهمية اللغة العربية ومناقشة دعوى صعوبة النحو، أحمد عبد الله الباتلي، دار الوطن للنشر، الطبعة الأولى، ١٤١٢ هـ،
٨. أهمية علم النحو في علم الحديث وعدم اللحن فيه، أشرف بن يوسف بن حسن، شبكة الالوكة،
٩. أهمية علم النحو في علم الحديث وعدم اللحن فيه، أشرف بن يوسف بن حسن، شبكة الالوكة،
١٠. تاريخ الأدب العربي، أحمد حسن الزيات، دار المعرفة، بيروت - لبنان، ط العاشرة، ٢٠٠٦.
١١. تاريخ الاسلام السياسي والديني والثقافي والاجتماعي، حسن إبراهيم حسن، مكتبة النهضة المصرية، الطبعة السادسة، ١٩٦٢،
١٢. تأويل مشكل القرآن، ابن قتيبة الدينوري، ت: ابراهيم شمس الدين، دار الكتب العلمية، بيروت - لبنان،
١٣. التعريفات، علي بن محمد الجرجاني، تحقيق: عادل أنور خضر، دار المعرفة، بيروت - لبنان، ٢٠٠٧،
١٤. تفسير ابن كثير، الحافظ عماد الدين ابن كثير، دار الكتاب العالمي للنشر، بيروت - لبنان، ٢٠٠٧،
١٥. دراسات اسلامية معاصرة (اللغة)، أنور الجندي، المكتبة العصرية، صيدا - بيروت،
١٦. سلسلة الأحاديث الضعيفة والموضوعة وأثرها السيء على الأمة، محمد ناصر الدين الألباني، مكتبة المعارف - الرياض،
١٧. عبقرية اللغة العربية، محمد عبد الشلبي القوصي، منشورات المنظمة الاسلامية للتربية والعلوم والثقافة، المغرب - ٢٠١٦،
١٨. العربية خصائصها وسماتها، دكتور عبدالغفار حامد هلال، مكتبة وهبة - القاهرة، ٢٠٠٤، الطبعة الخامسة،
١٩. العربية، راغب السرجاني، موقع قصة الاسلام.
٢٠. الفصحى لغة القرآن، أنور الجندي، دار الكتاب اللبناني، بيروت - لبنان، ١٩٨٢،
٢١. فقه اللغة العربية وخصائصها، ١٩٨٢ إيميل يعقوب، دار العلم للملايين، بيروت - لبنان، الطبعة الاولى،
٢٢. الفقيه والمتفقه، الخطيب البغدادي، دار ابن الجوزي، الرياض، ١٩٩٦،
٢٣. الكوكب الدرّي فيما يتخرج على الأصول النحوية من الفروع الفقهية، جمال الدين الاسنوي، ت: محمد حسن عواد، دار عمار، الاردن، الطبعة الاولى، ١٩٨٥،
٢٤. لسان العرب، ابن منظور، دار إحياء التراث العربي، بيروت، ١٩٨٨،
٢٥. اللغة العربية كائن حي، جورج زيدان، دار الجيل، بيروت - لبنان، الطبعة الثانية، ١٩٨٨،
٢٦. اللغة العربية وفهم القرآن والسنة) لة كلية الآداب - جامعة المنوفية. (بحث غير منشور).
٢٧. اللغة العربية ومكانتها بين اللغات/ الأستاذ الدكتور فرحان السليم، سايتي صيد الفوائد،
٢٨. المزهر في اللغة وأنواعها، جلال الدين السيوطي، المكتبة العصرية، صيدا - بيروت، ٢٠٠٧،
٢٩. المفصل في تاريخ العرب قبل الاسلام، جواد علي، طبعة جامعة بغداد، ١٩٦٢،
٣٠. المنجد في اللغة و الاعلام، دار المشرق بيروت، الطبعة الثالثة والاربعون، ٢٠٠٨.
٣١. الموافقات في اصول الشريعة، أبو اسحاق الشاطبي، ت: عبدالقادر الفاضلي، المكتبة العصرية، صيدا - بيروت، ٢٠٠٧،
٣٢. نشأة اللغة العربية وتطورها وثباتها أمام التحديات، د. عبدالعزيز بن سعد الدغثير، موقع صيد الفوائد.

بهراویزه کان

- المفصل في تاريخ العرب قبل الاسلام، جواد علي، طبعة جامعة بغداد، ۱۹۶۲، ج ۱ ص ۲
- بروانة: تاريخ الأدب العربي، أحمد حسن الزيات، دار المعرفة، بيروت - لبنان، ط العاشرة، ۲۰۰۶، ص ۱۵.
- ۳ نشأة اللغة العربية وتطورها وثباتها أمام التحديات، د. عبدالعزیز بن سعد الدغیثر، موقع صید الفوائد، تاریخ المشاهدة: ۱۱-۳-۲۰۱۷.
- ۴ بروانة: تاريخ الاسلام السياسي والديني والثقافي والاجتماعي، حسن إبراهيم حسن، مكتبة النهضة المصرية، الطبعة السادسة، ۱۹۶۲، ص ۱۲.
- ۵ اللغة العربية كائن حي، جورج زيدان، دار الجليل، بيروت - لبنان، الطبعة الثانية، ۱۹۸۸، ص ۱۲.
- ۶ لة و بارقة بروانة: الهداية مع شرح فتح القدير، ج ۱ ص ۲۴۹، الدر المختار شرح تنوير الأبصار، ج ۱ ص ۴۸۴، حاشية ابن عابدين، ج ۱ ص ۴۸۴.
- ۷ بؤ نموونه (ع ل م) بریتیه له یهك (ماده) و وشهیه کی زوری لی دهرده چیت وهكو: عالم، عالم، معلوم، علم، تعلیم، معالم، علامه، علامه، إعلام، علوم، متعلم، معلم، مغلّم، استعلام، استعلامات.....
- ۸ له سالی ۱۸۲۳ به دایکبووه له سالی ۱۸۹۲ له دونیا دهرچووه، وازی له بانگه وازی ئیکلیریکی هینا بؤ ئه وهی یه کلا بیته وه بؤ لیکۆلینه وهی زمانه سامیه کان و میژووی ئاینه کان، بؤچوونه کان بی باوه ری عه فلانیه تی پتوه دیاره وهكو ئه وهی له کتیه کان: (مستقبل العلم، تاریخ نشأة المسيحية) هاتووه.
- ۹ بروانه: دراسات اسلامية معاصرة (اللغة)، أنور الجندي، المكتبة العصرية، صيدا - بيروت، ص ۳۳.
- ۱۰ أهمية اللغة العربية ومناقشة دعوى صعوبة النحو، أحمد عبد الله الباتلي، دار الوطن للنشر، الطبعة الأولى، ۱۴۱۲ هـ، ص ۹.
- ۱۱ أهمية اللغة العربية في فهم الإسلام ووحدة المسلمين، المدونة الالكترونية للدكتور خالد خميس فزّاج، تاريخ المشاهدة: ۵-۱۱-۲۰۱۷.
- ۱۲ الموافقات في اصول الشريعة، أبو اسحاق الشاطبي، ت: عبدالقادر الفاضلي، المكتبة العصرية، صيدا - بيروت، ۲۰۰۷، ج ۲ ص ۴۷.
- ۱۳ الفقيه والمتفقه، الخطيب البغدادي، دار ابن الجوزي، الرياض، ۱۹۹۶، ج ۲ ص ۴۱.
- ۱۴ آداب الشافعي ومناقبه، ابن أبي حاتم الرازي، مكتبة الخانجي بالقاهرة، الطبعة الثانية، ۱۹۹۳، ص ۱۵۰.
- ۱۵ بروانه: أهمية اللغة العربية في فهم الكتاب والسنة، دكتور محمود أحمد الزين، دار الشؤون الاسلامية والعمل الخيري بدي، الطبعة الاولى، ۲۰۰۹، ص ۱۷.
- ۱۶ بروانه الكوكب الدرّي فيما يتخرج على الأصول النحوية من الفروع الفقهية، جمال الدين الاسنوي، ت: محمد حسن عواد، دار عمار، الاردن، الطبعة الاولى، ۱۹۸۵، ص ۱۷.
- ۱۷ تأويل مشكل القران، ابن قتيبة الدينوري، ت: ابراهيم شمس الدين، دار الكتب العلمية، بيروت - لبنان، ج ۱ ص ۱۸.
- ۱۸ العربية خصائصها وسماتها، دكتور عبدالغفار حامد هلال، مكتبة وهبة - القاهرة، ۲۰۰۴، الطبعة الخامسة، ص ۱۶۶.
- ۱۹ عبقرية اللغة العربية، محمد عبد الشلبي القوسي، منشورات المنظمة الاسلامية للتربية والعلوم والثقافة، المغرب ۲۰۱۶، ص ۷۳-۷۴.
- ۲۰ تفسير ابن كثير، الحافظ عماد الدين ابن كثير، دار الكتاب العالمي للنشر، بيروت - لبنان، ۲۰۰۷، ج ۴ ص ۶۷.
- ۲۱ الفصحى لغة القران، أنور الجندي، دار الكتاب اللبناني، بيروت - لبنان، ۱۹۸۲، ص ۳۱.
- ۲۲ لسان العرب، ابن منظور المالكي، دار إحياء التراث العربي، بيروت - لبنان، ۱۹۸۸، ج ۷ ص ۱۶۷.
- ۲۳ التعريفات، علي بن محمد الجرجاني، تحقيق: عادل أنور خضر، دار المعرفة، بيروت - لبنان، ۲۰۰۷، ص ۳۱.
- ۲۴ المزهر في اللغة وأنواعها، جلال الدين السيوطي، المكتبة العصرية، صيدا - بيروت، ۲۰۰۷، ج ۱ ص ۲۷۷.
- ۲۵ رواه أحمد، والبخاري، وأبو داود، والترمذي، وابن حبان، والحاكم، والبيهقي عن ابن عوف: ۱: والحاكم، والخرائطي، والخطيب، عن أبي هريرة.
- ينظر: الإتحافات السنية بالأحاديث القدسية ومعه النفحات السلفية بشرح الأحاديث القدسية، ج ۱، ص ۷۰، المناوي، دار ابن كثير، بيروت

- دمشق.

٢٦ فقه اللغة العربية وخصائصها، دار العلم للملايين، بيروت - لبنان ، الطبعة الاولى، ١٩٨٢ إيميل يعقوب، ص ١٧٣.

٢٧ اللغة العربية ومكانتها بين اللغات/ الأستاذ الدكتور فرحان السليم، سايتي صيد الفوائد ، بةروارى بينين: ٢-١٢-٢٠١٧.

٢٨ الفصحى لغة القران/ أنور الجندي/ ١٠

٢٩ العربية، راغب السرجاني، موقع قصة الاسلام، بةروارى بينين: ٢-١٢-٢٠١٧.

٣٠ سه بارهت بهم تايبه تمه نمه ديانه بروانه: أشتات مجتمعات في اللغة والأدب، عباس محمود العقاد، دار المعارف، القاهرة، ط السادسة، ص ٥٦ فما بعدها .

٣١ بروانه: لسان العرب، ابن منظور، دار إحياء التراث العربي، بيروت، ١٩٨٨، ج ٤، ص ٣٥٩.

٣٢ أهمية اللغة العربية في فهم الكتاب و السنة، محمود أحمد الزين، دائرة الشؤون الاسلامية والعمل الاسلامي بدي، الطبعة الاولى، ٢٠٠٩، ص ١٨-١٩.

٣٣ قال الألباني في « السلسلة الضعيفة و الموضوعة » (٢ / ٣١٥) : ضعيف . رواه الحاكم (٢ / ٤٣٩) عن سعد بن عبد الله بن سعد عن أبيه عن

أبي الدرداء رضي الله عنه قال : « سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم رجلا قرأ فلحن ، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم ... « فذكره ، وقال : « صحيح الإسناد » ، و وافقه الذهبي . و أقول : كلا ، فإن عبد الله بن سعد والد سعد وهو الأيلي غير معروف ، و لم يترجموا له ، مع أنهم ترجموا لابنه ، و لم يذكروا له رواية عن أبيه ، و الله أعلم .[

٣٤ بهوه رگرتن له توئزينه وهيه كي بلونه كراوه به ناونيشانى: أهمية علم النحو في فهم النص الشرعي، وليد الصميدعي ورفيقه، ص ١٤٩-١٥٠.

٣٥ بؤ سه رچاوهى ئهه وتانه بروانه: أهمية علم النحو في علم الحديث وعدم اللحن فيه، أشرف بن يوسف بن حسن، شبكة اللوكة، به روارى بينين: ٢-١٢-٢٠١٧.

٣٦ صحيح البخاري، كتاب القدر، باب تحاج آدم وموسى عند الله، برقم: (٦٢٤٠) ، صحيح مسلم، كتاب القدر، باب حجاج آدم وموسى عليهما السلام، برقم: (٢٦٥٢).

٣٧ ئهه نموونه له توئزينه وهيه كي باسكراوه له توئزينه وهيه كي بلاونه كراوه به ناونيشانى (اللغة العربية وفهم القرآن والسنة) لة كلية الآداب - جامعة المنوفية.

٣٨ البخاري كتاب الزكاة باب فضل صدقة الصحيح الشحيح ١١٠/٢ رقم: ١٤٢٠، ومسلم كتاب الفضائل باب مِنْ فَضَائِلِ زَيْنَبَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا ١٩٠٧/٤ رقم: ٢٤٥٢ واللفظ لمسلم.

٣٩ البخاري كتاب بدء الخلق باب صفة النار وأنها مخلوقة ١٢٠/٤ رقم: ٣٢٦٠، ومسلم كتاب المساجد ومواضع الصلاة ٤٣١/١ رقم: ٦١٧.

٤٠ البخاري كتاب بدء الخلق باب صفة النار وأنها مخلوقة ١٢٠/٤ رقم: ٣٢٦١، ومسلم كتاب السلام باب لِكُلِّ دَاءٍ دَوَاءٌ وَاسْتِخْتَابِ النَّدَاوِي ١٧٣١/٤ رقم: ٢٢٠٩.

٤١ الترمذي في سننه أبواب الزهد باب مَا جَاءَ أَنَّ فُقَرَاءَ الْمُهَاجِرِي